

Е. В. Загурськанауковий кореспондент лабораторії психології обдарованості
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України**РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ
СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ:
ПОГЛЯДИ Д. М. ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО**

У статті вперше аналізуються погляди видатного літературознавця, мовознавця, психолога, міфолога, історика культури Д.М. Овсянико-Куликовського на роль національної самосвідомості в процесі становлення літературно обдарованої особистості та її значення для інтелектуального й духовного розвитку нації.

Ключові слова: національна самосвідомість, літературно обдарована особистість, художня творчість, національна мова, національний геній.

Постановка проблеми. Вивчення національного аспекту творчості обдарованої особистості є дотичним і до питань психології літературної творчості, і до розвідок у царині соціогуманітарних наук, проте Д.М. Овсянико-Куликовський робить, на нашу думку, важливі зауваги стосовно цього. Учений проводить розмежування між дослідженнями зазначеної проблематики з позиції історичної науки та власне психології. Він визначає національність, як «складне психічне явище, що складається зі значної кількості рис, великих та маленьких, важливих та неважливих», і в цьому контексті історичні дослідження зосереджуються, насамперед, на ставленні обдарованої особистості до нації, надаючи перевагу особливостям останньої, а не індивідуальності митця. Проте об'єктом дослідження психології літературної творчості є особистість самого поета, його «геніальна голова як лабораторія творчості» [5, с. 4]. У цьому контексті національний елемент є лише однією зі складників цієї «лабораторії».

На думку Д.М. Овсянико-Куликовського, носієм (суб'єктом) національності потрібно визнати не народ, не плем'я, не етнічну групу, а «людську особистість, що диференціюється в процесі культурного розвитку» [9, с. 20]. Ця теза є однією з головних у його розгалуженій концепції психології національності та безпосереднім чином стосується його визначення національної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наразі ситуація складається так, що серед провідних вітчизняних науковців, які загалом досліджували особливості національної самосвідомості (Ю.В. Бромлей, М.Й. Боришевський, І.В. Данилюк, Л.М. Співак, І.І. Чеснокова) немає єдиного підходу до вирішення цього питання. Дослідженням особливостей психологічної спадщини Д.М. Овсянико-Куликовського, зокрема його концепції психології

національності, займається вузьке коло вчених, серед яких можна виділити М.С. Гусельцеву, В.П. Крутоуса, О.І. Ладигу [1; 3; 4]. Зазначені дослідники здебільшого розглядають концепцію психології національності Д.М. Овсянико-Куликовського або в контексті розвитку психологічної думки кінця XIX – першої третини XX століття, або ж як складову психологічного спадку видатного вченого. Складники його концепції психології національності, такі як поняття психологічного змісту та форми, національної самосвідомості, значення ролі несвідомого в становленні національного устрою психіки, особливості національного характеру, роль талантів та геніїв у процесі розвитку національності (особливим він визначав поняття національного генію), психологічні особливості національних відмінностей тощо не становлять предмету окремих зацікавлень сучасних науковців. У зв'язку з цим актуалізується потреба глибокого дослідження концепції психології національності одного з найвидатніших вітчизняних психологів кінця XIX – першої третини XX століття загалом та розгляд її численних концептів.

Мета статті – дослідити погляди Д.М. Овсянико-Куликовського на концепт національної самосвідомості та його роль у становленні літературно обдарованої особистості.

Постановка завдань. На основі викладеного можна сформулювати такі завдання дослідження:

1) розкрити зміст поняття національної самосвідомості та її значення для національного укладу психіки, потрактовані Д.М. Овсянико-Куликовським;

2) проаналізувати зв'язок національної самосвідомості з художньою творчістю;

3) довести, що питання особливостей обдарованості, яке Д.М. Овсянико-Куликовський досліджував у контексті творчості літературно обдаро-

ваних письменників, має особливе значення для нього й в аспекті психології національності.

Виклад основного матеріалу. Переосмислюючи концепцію наслідування Ж.Г. Тарда, Д.М. Овсянико-Куликовський приходить до висновку, що національність засвоюється й поширюється за допомогою розуміння роботи «інтелектуальної» творчості. Розуміння, будучи повторенням творчості, може розглядатися як особливий рід наслідування. Прийоми, шляхи творчості й, насамперед, сама його психологія підлягають засвоєнню несвідомому, стаючи предметом наслідування. Якщо той, хто наслідує, належить до тієї ж етнічної групи, до якої й мислитель чи поет, то «матеріал цієї національної психіки, який є в розпорядженні «наслідувача», доволі швидко переробиться в останню». Цей процес Д.М. Овсянико-Куликовський називає пробудженням та розвитком національної самосвідомості, пов'язаним із процесом виникнення та розповсюдження вищої інтелектуальної культури в країні. Мислителі, учені, поети, письменники зазвичай розглядаються як творці та розповсюджувачі національної самосвідомості. Від цієї традиційної точки зору погляди вченого відрізняються тим, що, на його думку, вищою інтелектуальною культурою та творчою діяльністю думки виробляється не стільки національна самосвідомість, скільки «сама національність, як факт, як особливий уклад психіки» [10, с. 86-87].

Національна самосвідомість, на думку дослідника, тісно пов'язана з художньою творчістю, тому основоположниками, наприклад, російської художньої літератури, а відповідно, й російської національної самосвідомості є О.С. Пушкін та М.В. Гоголь як найяскравіші представники національного генія народу; німецької національної самосвідомості – Й.В. Гете як геніальний поет. Найяскравішим представником національного генія українського народу, на думку дослідника, був Т.Г. Шевченко, творчість якого він визначав як геніальну, адже «таємницею генія є «перенесення національного на загальнолюдський ґрунт» [15, с. 466]. Ці думки в розширеному вигляді увійшли до його статей «Пам'яті Т.Г. Шевченку» та «Національні та загальнолюдські елементи в поезії Т.Г. Шевченка», оригінали яких наразі становлять бібліографічну рідкість. У них учений постулює тезу, що Т.Г. Шевченко є не лише національним українським поетом, поетом національного відродження та спадкоємцем української народної поезії високої якості; його можна розглядати «і як загальнолюдського поета – і, отже, визначити значення Шевченка для України, Росії й для всього людства». Він зазначає таке: «Ще давно до Шевченка Україна була не просто етнографічним різновидом, а була національністю, була більш ніж етнографією» [15, с. 465], отже,

постулюючи свою власну національну позицію. Творчість Т.Г. Шевченка вчений порівнює з творчістю найвідоміших європейських поетів, тим самим визнаючи її мистецьку й духовну цінність та значення для української нації.

Питання психологічних особливостей обдарованості, яке Д.М. Овсянико-Куликовський досліджував у контексті творчості літературно обдарованих особистостей, має особливе значення для нього й в аспекті дослідження психології національності. Так, на його думку, у людей, обдарованих інтелектуальними талантами й геніальністю, національні відмінності виражені доволі яскраво, сила й стійкість їхньої національності пропорційна висоті розуму й обдарування. У так званій «середній людині» «національні характеристики виражені не яскраво, більшою мірою закриваються рисами класової й професійної психології й не відрізняються великою стійкістю» [10, с. 84]. Він зазначає, що саме до талантів та геніїв потрібно звертатися для вивчення особливостей психології національності, адже вони не стільки виявляють національний устрій, скільки розвивають і навіть створюють його. Матеріал, із якого він постає, визначений заздалегідь у формі психологічних відмінностей відповідної етнічної групи. Щоб із цього «сирого» матеріалу могла виробитися національна психіка, він «повинен «вступити» у «лабораторію» творчості великих умів, талантів і геніїв» [10, с. 85].

Як зазначають сучасні дослідники, розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів: любові до своєї Вітчизни та свого народу, національної культури й рідної мови, причетності до долі своєї країни, національної гордості чи національного невдоволення тощо [16]. Д.М. Овсянико-Куликовський, досліджуючи особливості емоційної сфери національної психіки, розглядав національність як культурно-психологічне явище в межах психічної норми, тоді як «націоналізм» – як патологію. Загальновідомим є факт, що, коли в 1912 році Максим Горький звернувся до вченого як до редактора журналу «Вісник Європи» з пропозицією об'єднати всіх літераторів, письменників та вчених різних народностей задля боротьби з націоналізмом в усіх його проявах, той відповів: «Нехай живе кожна національність, проте нехай зникне будь-який націоналізм» [7, с. 321].

Дослідник зазначав, що національний уклад психіки складають психічні процеси думки та волі, «спільна діяльність яких називається «душею», і синтез яких утворює індивідуальне «я» людини» [13, с. 343]. Так, на його думку, національність є розумовим та вольовим явищем, проте до її складу не входять почуття, забарвлені національними ознаками. Як форма, вона змінюється разом із розвитком людини, адже, на його думку, діти в ранньому віці є безнаціональними та космополі-

тичними. На відміну від класових, національні форми не визначають ані почуттів, ані вірувань, ані переконань людини й, «зберігаючи психологічну силу, відкривають широкий простір його розумової та вольової діяльності» [13, с. 348].

Те, що немає національних почуттів і пристрастей, на думку Д.М. Овсянико-Куликовського, доводять дані художньої літератури й різних видів мистецтва. Тут доцільно зазначити його розробку поняття художнього типу, які він застосовував й у визначенні особливостей психології національності. На думку вченого, художні образи завжди більшою чи меншою мірою є типовими, адже розкривають типові риси життя та людської душі. Проте серед них домінують ті, які є не лише типовими для певного суспільства, часу та епохи, але й, окрім того, самі є завершеними типами: «Так, наприклад, Манілов, Собакевич, Плюшкін, звісно, типові для нашої передреформеної спільноти, але, кожен із них окремо є широким типом, який має значення загальнолюдського (Манілови, Собакевичі, Плюшкіни знайдуться скрізь – *mutatis mutandis*), але лишень прив'язаний до російської дійсності та певної епохи» [6, с. 61].

Коли митець змальовує психологію якоїсь пристрасті, результатом є або класовий, або індивідуально-загальнолюдський тип, у якому всі національні відмінності зникають. Звідси з'явився відомий загальнолюдський характер шекспірівських типів, що відтворюють психологію пристрастей. Проте є особливий порядок почуттів або емоцій, які значною мірою є явищами розумового порядку. Їх називають «естетичними». На думку дослідника, вони можуть входити до складу національної психології [11, с. 282].

Д.М. Овсянико-Куликовський зазначає, що національна самосвідомість ускладнюється національним самопочуттям, що належить до тих емоційних явищ, які можна підвести під поняття неасоційованих, «безпредметних» самопочуттів. В умовах, коли національність не піддається жодним нападкам та утискам, національна самосвідомість характеризується спокоєм і помірністю свого психологічного прояву, не ускладнюючись втручанням почуттів. Але коли національність піддається різним утискам, наприклад, у формі переслідувань та погроз, направлених на мову та літературу, то національна самосвідомість затьмарюється специфічними, дуже важкими почуттями національної образи, обтяжливим відчуттям насильства, спрямованого не тільки на ідеї, на продукти національної думки, але й на самий механізм національної психіки. Тоді ідея «своєї національності» ускладнюється почуттями підвищеної любові до неї, до національної мови та почуттями злості та ненависті до пригноблених. За таких умов виникає чітка асоціація цих почуттів з уявленням своєї національності та

своєї мови, і «на цьому нездоровому ґрунті розвивається націоналістична ідеологія із завжди супутніми їй підвищеними настроями й пристрастями шовіністичного характеру». Це є головними ознаками хвороби національної психіки, етимологія якої – «пригноблення та насилля національної особистості людини» [8, с. 33-34].

Національна мова, на думку вченого, має особливо важливу роль для розвитку та ствердження національної самосвідомості. Усі питання, що її стосуються, пов'язані зі «здоров'ям і хворобою власне національності» [12, с. 758]. На становлення його поглядів стосовно цього певною мірою вплинув М.П. Драгоманов, який стверджував, що «з усіх ознак національності найбільшу вагу має мова» [2, с. 171], проте, на нашу думку, особливий вплив чинив О.О. Потебня.

У творчій та науковій спадщині О.О. Потебні взаємозв'язок проблеми мови й мислення з народом та мовою є ґрунтовно розробленим. Учений глибоко осмислює проблему ролі національної мови в долі кожного народу; на його переконання, духовний розвиток нації нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей, а мова є знаряддям національної свідомості.

Із погляду Д.М. Овсянико-Куликовського, національна мова покликана виконувати подвійну місію: з одного боку – національну у вузькому сенсі, тобто бути органом національного творчості, а з іншого – аналогічну тій, яку колись виконували «загальні» мови: організувати й прискорювати культурний обмін між народностями певного регіону, де та чи інша національна мова є об'єднуючим органом культури, і цим шляхом «сприяти утворенню з цих народностей нових національних устроїв, з діалектів чи мов, які не мають літературного розвитку, створювати нові літературні мови, нові осередки національної творчості» [12, с. 761].

Для Д.М. Овсянико-Куликовського національність виступала передовсім як форма, що підтримує психічне розмаїття. «Усі ми маємо національність, і наша психіка працює на її засадах, у її формах, а тому ми й не помічаємо психологічного значення національності для правильного розвитку, для нормального здійснення душевних функцій особистості, так само, як не помічаємо <...> повітря, яким дихаємо» [5, с. 280]. Учений проводить розмежування між поняттями «усвідомлення» та «національна самосвідомість», зазначаючи, що «усвідомлювання національної форми не те, що національна самосвідомість» [14, с. 5].

Висновки. У результаті здійсненого теоретичного аналізу можна сформулювати такі висновки:

1) Під поняттям національної самосвідомості Д.М. Овсянико-Куликовський розуміє один із провідних чинників інтелектуального та духовного становлення й розвитку суспільства.

2) Національна самосвідомість, на думку дослідника, тісним чином пов'язана з художньою творчістю. Так, на його думку, у людей, обдарованих талантами інтелектуального порядку й геніальністю, національні відмінності виражені доволі яскраво, сила й стійкість їхньої національності пропорційна висоті розуму й обдарування.

3) Особливості обдарованості, які Д.М. Овсянико-Куликовський досліджував у контексті творчості літературно обдарованих письменників, мають особливе значення для нього й в аспекті психології національності. Ця тематика потребує подальших ґрунтовних досліджень та переосмислення з позицій сучасної психології.

Література:

1. Гусельцева М.С. Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». Москва: ФГБНУ «Психологический институт РАО», 2015. URL: <http://www.pirao.ru/images/thesis-presentations/GuseltsevaMS/GuseltsevaMS-thesis.pdf>.
2. Драгоманов М.П. Вибрані праці: в 3-х т., 4 кн. / упоряд., авт. прим. В.Ф. Погребенник. Т.1. Кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія. Київ: Знання України, 2007. 272 с.
3. Крутоус В.П. Д.Н. Овсянико-Куликовский о связи психической нормы и патологии. Вестник Московского университета. Серия 7 «Философия». № 3. 2005. С. 27-38.
4. Лади́га О.І. Суспільно-політична думка в Російській імперії другої половини XIX – на початку XX століття. Д.М. Овсянико-Куликовський: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец.07.00.02 «Всесвітня історія». Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2003. 20 с.
5. Овсянико-Куликовский Д.Н. Вопросы психологии творчества : Пушкин. Гейне. Гете. Чехов. К психологии мысли и творчества: 3-е изд. / Д.Н. Овсянико-Куликовский. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 301 с.
6. Овсянико-Куликовский Д.Н. Идея бесконечного в положительной науке и в реальном искусстве. Вопросы теории и психологии творчества. Харьков, 1907. С. 51–78.
7. Овсянико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы: в 2 т. Москва: Художественная литература, 1989. Т. 2. 526 с.
8. Овсянико-Куликовский Д.Н. Психология национальности. 1922. 39 с.
9. Овсянико-Куликовский Д.Н. Что такое национальность? Украинский вестник. 1906. № 1. С. 18-25.
10. Овсянико-Куликовский Д.Н. Что такое национальность? II. Национальность – явление умственного и волевого порядка. Украинский вестник. 1906. № 2. С. 83-90.
11. Овсянико-Куликовский Д.Н. Что такое национальность? III. Национальность – и сфера чувствований. Украинский вестник. 1906. № 5. С. 274-283.
12. Овсянико-Куликовский Д.Н. Что такое национальность? VI. Международное общение, «общие» и национальные языки. Украинский вестник. 1906. № 11. С. 754-761.
13. Овсянико-Куликовский Д.Н. Что такое национальность? VII. Национальные языки. Украинский вестник. 1906. № 12. С. 818-830.
14. Овсянико-Куликовский Д.Н. О национальном самосознании и формах национального самосознания. Архив Овсянико-Куликовского Д.Н. Институт русской литературы (Пушкинский дом) РАН. Санкт-Петербург. Ф. 211. Оп. 1. Ед. хр. 5. 12 лл. (2 лл. чист.). 1 пр.
15. Овсянико-Куликовский Д.М. Національні та загальнолюдські елементи в поезії Т.Г. Шевченка. Світова велич Шевченка: збірник матеріалів про творчість Т.Г. Шевченка в трьох томах / ред. кол.: М.П. Бажан (голова редакційної колегії), М.П. Комишанченко та ін. Т. 1. Київ: Держлітвидав України, 1964. С. 464-466.
16. Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Каравела, 2011. 263 с.

Загурская Э. В. Роль национального самосознания в процессе становления литературно одаренной личности: взгляды Д. Н. Овсянико-Куликовского

В статье впервые анализируются взгляды выдающегося литературоведа, лингвиста, психолога, мифолога, историка культуры Д. Н. Овсянико-Куликовского на роль национального самосознания в процессе становления литературно одаренной личности и ее значение для интеллектуального и духовного развития нации.

Ключевые слова: национальное самосознание, литературно одаренная личность, художественное творчество, национальный язык, национальный гений.

Zahurska E. V. The role of national consciousness in the process of formation of literary gifted individuals: the views of D. M. Ovsyanyko-Kulykovskiy

The article in the first time analyses of approach of outstanding literary critic, linguist, psychologist, mythologist, historian of culture D. M. Ovsyanyko-Kulykovskiy on the role of national consciousness in the process of becoming of the literary gifted personality and her value for intellectual and spiritual development of nation.

Key words: national consciousness, literary gifted personality, art, national language, national genius.